Ivan Šunjić, United World College in Mostar, Bosnia and Herzegovina

Tko se boji teorije?

Mijatović, Aleksandar. Preobrazbe književne teorije. Hrvatska sveučilišna naklada, 2024. 290 str.

Aleksandar Mijatović, teoretičar i sveučilišni profesor književnosti, autor je nekoliko autorskih i koautorskih knjiga iz područja teorije književnosti i (post)jugoslavenske književnosti na hrvatskom i na engleskom jeziku. Preobrazbe književne teorije autorova je posljednja knjiga. Sastoji se od četrnaest tijekom desetljeća i pol objavljivanih ili u različitim prigodama izlaganih (ko)autorskih studija i rasprava raspodijeljenih u četiri cjeline, od kojih su neke za potrebe knjige minimalno dodatno prerađene ili razvijene, uz autorsku uvodnu bilješku, popis literature, bibliografsku bilješku o njihovu porijeklu, imensko i pojmovno kazalo te bio-bibliografsku bilješku o autoru. U uknjiženim studijama i raspravama obrađuje se različita književnoteorijska, književnopovijesna, filozofska i kulturalna problematika, to jest tematski kompleks koji je predmet autorova dosadašnjeg znanstveno-istraživačkog i predavačkog djelovanja.

Središnji i uvijek otvoreni problem na putu preobrazbe teorije književnosti u književnu teoriju jest višestruk odnos teorije i njezina predmeta – književnoga teksta, što je odnos stalnog i dvosmjernog preobražavanja. Bilo da ih se razrađuje ili o njima raspravlja metateorijski ili kroz analizu konkretnih književnih tekstova, u središtu i u pozadini Preobrazbi književne teorije Aleksandra Mijatovića jesu mjesta dijalektičkih kruženja i aporična čvorišta književne teorije, discipline čijom su preobrazbom zahvaćene humanističke i društvene znanosti generalno.

Prva cjelina knjige sadrži tri studije/rasprave. „Što je monument?” prva je studija koja se tiče aporičnoga mjesta književne teorije razvidnog u stanju neusklađenosti između književnog teksta (kao tekstualiziranog konteksta) i njegova kontekstualiziranja (uklapanja tekstualiziranog konteksta u kontekst). Ostaje ona izvanjskost koja nije svodiva ni na tekst ni na kontekst, čije izmicanje i tekstu i kontekstu predstavlja prostor nerazlučivosti. Prostor nerazlučivosti poima se kao

eISSN 1847-7755; doi: 10.15291/sic/2.15.lc.13

monument (Foucault), pri čemu je monument za razliku od dokumenta neuklopiv u prepoznatljiv okvir/duh/cjelinu određenog vremena/razdoblja i kao iskaz upućuje na uvjete mogućnosti (Deleuze i Guattari). Dok dokument podrazumijeva svoga tvorca kao dovršen subjekt izvan vremena i predstavlja osviješteno svjedočanstvo, monument tvori i nadilazi svoga tvorca i od svjedočenja prelazi u poziciju sudjelovanja. Tijekom studije obrazlaže se shvaćanje književnoga teksta kao monumenta u koncepciji Hippolytea Tainea. Kroz spajanje monumenta s momentom, što s rasom i miljeom tvori taineovsku trijadu, razlaže se teza o književnosti koja je kao momunent, za razliku od dokumenta, obilježena dvojakim: kako umjetničkim tako i – ovim prvim nužno usložnjenim – povijesnim karakterom. Sljedeće dvije studije preobrazbom teorije književnosti u književnu teoriju bave se kroz prizmu (ne)posrednosti teorijskoga predmeta i koegzistencijalne ontologije teorije, posebno apostrofirajući proces preobražavanja unutar hrvatske znanosti o književnosti. Tako studija/rasprava „Povratak izvora: empirizam bez danog" kreće s kritičkim prikazivanjem ustoličenja, a ujedno destabilizacije hrvatske znanosti o književnosti. Kao ključni trenutak uzima se prelazak iz 1970-ih u 1980-e godine: rad Zagrebačke stilističke škole (ZSŠ) i koncepcija filozofije književnosti Milivoja Solara, što spaja cjeloviti pristup književnoj umjetnini kao estetski (ZSŠ) ili kao spoznajni imperativ (Solar). Ovdje se priključuje rasprava Radoslava Katičića iz 1968., u kojoj se književna postava ne smatra posebnom u odnosu na druge jezične postave, međutim, za razliku od drugih jezičnih postava ona se ne realizira u konkretnosti situacije, već u cjelini životnoga iskustva, što znači da je jedinstvo književnoga doživljaja pravi predmet znanosti o književnosti. U korijenu i jedne (Solarove) i druge (Katičićeve) argumentacije jest autonomnost znanosti o književnosti kao discipline i autonomnost književne tvorevine kao predmeta discipline. U drugoj polovini 1980-ih ključne su rasprave Vladimira Bitija, koji u tezi Josipa Užarevića o semantičkom samouvraćanju kao principu umjetničkog jezičnog teksta detektira aporiju referencije iz koje hrvatska znanost o književnosti ne uspijeva izaći. Dalje obrazlažući Bitijevu liniju argumentacije za kritičku teoriju, autor do kraja studije/rasprave uvodi preobražavajuću perspektivu kritičkog empirizma: fokus – književne – teorije prenosi se s neposredne danosti – književnoga – predmeta na danost samog predmeta. „Druga teorija: epistemologija traga onog što dolazi" posljednja je rasprava/studija prve cjeline. Kroz raspravljački osvrt na prilog Davora Šporera Teorija s ljudskim licem te na određena mjesta Solarove Teorije i Filozofije književnosti i Predavanja o lošem ukusu govori o domaćoj nelagodi/žaljenju zbog gubljenja humanizma teorije i udaljavanja teorije od svoga

predmeta. Međutim, u kontekstu ovdje afirmirane koegzistencijalne ontologije teorije, upravo zbog specifičnosti svoga predmeta, književna teorija svjesno ostaje u stanju aporičnosti i neodlučivosti, uvijek otvorena mogućnosti/naznaci druge teorije, to jest osporavajućem ili potvrđujućem supostojanju.

Konstituirani metateorijski i kritički obzori počinju se demonstrirati u drugoj cjelini knjige, koja sadrži četiri studije/rasprave. Znakovito je da demonstracija započinje trima studijima/raspravama o pjesništvu, budući da upravo lirika/poezija otvara i ostavlja otvorenim ključna pitanja u procesu preobrazbe domaće teorije književnosti u književnu teoriju koja u svojoj hibridnosti preobražava samu trijadu znanosti o književnosti (povijest književnosti, teoriju književnosti i književnu kritiku). Studija/rasprava „Govoriti (–) prekinuti govor: pjesnička slika, ideologija i tipologije suvremenoga hrvatskog pjesništva" razrađuje tipologizaciju suvremenog hrvatskog pjesništva, prije svega središnje razdiobe Ante Stamaća i Zvonimira Mrkonjića, sup(r)ostavljajući fenomenološke (Marleau-Ponty) i marksističke (Althusser) koncepcije pjesničkoga jezika/govora/diskursa. U kritičkoj raspravi s književnopovijesnom tezom o dezideologizaciji hrvatskog pjesništva 1960-ih ukazuje se da prebjegavajući ideološkom kontekstu pjesništvo (krugovaša i razlogovaca) upravo postaje ideološko: zadatak pjesništva nije u oslobađanju od ideologije, već suprotno, u oslobađanju ideologije od pjesništva. U sljedećim dvjema studijama autor analizira konkretne pjesničke tekstove s fokusom na učincima apostrofe, inače za pjesništvo paradigmatske (De Man) i u suvremenoj teoriji pjesništva središnje figure (De Man, Culler, Johnson, Kneale), te na diferencijaciju pjesničkog i svakodnevnog jezika, problematiku uvedenu u prvoj studiji ove cjeline i osovinsku književnoteorijsku problematiku. U studiji „...bezimeno ustrajanje u braći: poetska i politička apostrofa u pjesmi Pobratimstvo lica u svemiru i prozi Tina Ujevića" teorijsku potku za interpretaciju poetskih i političkih učinaka apostrofe u Ujevićevoj pjesmi i pjesnikovim esejima čine koncepti individuacije i transindividualnog (Simondon), koncept nesupstancijaliziranog i odnosnog Drugog (Deleuze) te modeli preobraženja subjekta i longitudinalnog i sagitalnog moderniteta (Foucault). Ekspozicija tvorbe lirskoga u politički subjekt te tvorbe zajednice kao učinka pjesničke apostorfe odvija se na fonu teorijske rekonceptualizacije koja apostrofu više ne razmatra u komunikacijskom modelu, već je od sudionika lirske komunikacije (sustava Ja – Sebstvo) preusmjerava na samu pjesmu (učinak drugog, strukturu izvođenja onoga Ja). Polazeći od koncepcije univoknosti

(Škot/Deleuze) prema kojoj sva bića jednako te na različite načine sudjeluju u bitku, to jest prema kojoj postoje različiti smislovi u odnosu na jednu ontološku supstancu, u studiji „Kada bude bilo boga: multivokna gramatika smisla i pjesništvo Milorada Stojevića" razmatra se univoknost jezika i multivoknost smisla. Kroz tumačenje metadiskurzivnog sloja Stojevićeve pjesme/pjesništva u navedenom teorijskom konceptu argumentira se u korist teze da se i poetičnost (višeznačnost, figurativnost) i gramatičnost (jednoznačnost, literalnost) (pod)jednako obilježavaju i pjesnički i svakodnevni jezik. Koncepcija multivoknosti, kako glasi dio antitetičnog trećeg naslova ovoga poglavlja, ne isključuje i podrazumijeva „poetičnost jednoznačnosti, gramatičnost višeznačnosti", što pak isključuje binarnu diferencijaciju pjesničkog i svakodnevnog jezika. U koautorstvu s (tada autorovom poslijediplomskom studenticom) Mirelom Dakić napisana je studija „Androginija i književni subjekt u Tina Ujevića i Virginije Woolf", kojom se zaokružuje druga cjelina knjige. Kroz usporedno čitanje eseja Vlastita soba V. Woolf i Ispit savjesti T. Ujevića intrigantna i višestruko zbunjujuća, tematski i konceptualno aporična koncepcija spola i androginosti prenosi se na problematiku književne referencijalnosti i mimetičnosti kao problematiku poetike književnoga modernizma. Tako zaključna studija ove cjeline, u kojoj se p(r)okazuju aporije književnokritičkih i književnopovijesnih biografističkih rasvjetljavanja teme/motiva/značenja žene u Ujevićevu pjesništvu i esejistici, skupa s drugom studijom predstavlja značajan doprinos razumijevanju Ujevićeva političkog i poetičkog moderniteta, za što hrvatska i regionalna znanost u književnosti posljednjih godina pokazuje značajan interes.

U trećoj se cjelini teorijski otvorena pitanja književnoga moderniteta nastavljaju razrađivati kroz pet studija s posebnim fokusom na prozu. Teorijski okvir daljnjeg pristupa modernitetu u predmetnoj prozi čini studija „Samoskrivljeni povratak u djetinjstvo: modernitet, stav i događajnost u Kanta, Baudelairea i Foucaulta". Studija se bavi djetinjstvom (Baudelaireov koncept modernosti) i (ne)punoljetstvom (Kantova koncepcija prosvjetiteljstva) polazeći od središnjeg Foucaultova čitanja dvojice autora, gdje se u Foucaultovu sagitalnom modernitetu modernitet shvaća i kao stav (uloga mislioca, filozofa, intelektualca... u promišljanju – svoje uloge u sadašnjosti) i kao događaj (događaj – znak kao pridavanje važnosti događaju). Zaključuje se da značaj djetinjstva moderniteta nije u njegovoj nerazvijenosti, već u samoj mogućnosti razvoja. Slijedi studija „U životu od života za život: asketizam, dendizam, književnost u Baudelairea i Kamova", koju supotpisuje Ana Buterin. U čitanju

trećeg dijela Isušene kažulje „U vis" Janka Polića Kamova u vezi s njegovom novelom Sloboda i ovdje se polazi od Foucaulta (Hermeneutika sebstva) i Baudelairea (pojam modernog umjetnika) te Bataillea (suverenost) u razjašnjavanju prelaska Kamovljeve književnosti iz poezije psovke u književnost artizma, koju Kamov objašnjava pojmom toleranse, što kod abuličnog modernog umjetnika – ili Kamovljeva Toplaka – podrazumijeva ironiju i smiješak umjesto psovke i pobune te simpatiju umjesto strasti, zapravo akcidentalno, nenamjerno, ali nužno prekoračenje. Treća studija „A(n)amnesiac: pamćenje i omamljenost u Ministarstvu boli Dubravke Ugrešić i Umjetnim rajevima Charlesa Baudelairea. O modernosti (post-)jugoslavenske književnosti" donosi zanimljivo čitanje jednog od najboljih ostvarenja hrvatske, (post)jugoslavenske i svjetske književnosti kroz prizmu pamćenja, uzastopnosti i istovremenosti raznorodnih sjećanja i preobražavanja sebstva, što su i aspekti Baudelaireova i jednog od središnjih tekstova moderniteta, s tezom o razdvajanju prošlosti i povijesti u Ugrešićkinoj postomodernisitčkoj imitaciji modernističkoga romana. Posljednjim dvjema koautorskim studijama – „Vrijeme autohotnosti: pripovijedanje i priča izvan obiteljske romance u Osamljenicima Petra Šegedina" napisanoj s A. Buterin i „Ptice u romanu Baba Jaga je snijela jaje Dubravke Ugrešić" napisanoj s Dejanom Duićem zaokružuju se teorijske preokupacije pretposljednje cjeline. Analiza Šegedinova romana fokusira se na teorijske koncepte kompatibilnosti i istovremene neusklađenost djetinjstva i zrelosti, autohtonosti i afilijacije u odnosu između priče (određivanje pripovijedanja kao porijekla priče) i pripovijedanja (pretvaranje priče u učinak stvaralačke djelatnosti pripovijedanja). Polazište za analizu romana D. Ugrešić jest motivika i simbolika ptica u funkciji organizacijskoga pripovjednog načela i značenjske integracije, s posebnim naglaskom na postmodernističkim metafikcionalnim postupcima: metafikcionalnom parodijom interpretacije i parodijom metafikcionalnog potkopavanja interpretacije. Psihoanalitički teorijski prosede iz prethodne studije ovdje se nadgrađuje feminističkim impulsom: majčinstvo i nasljeđe sagledavaju se u emancipacijskom, stvaralačkom potencijalu, u prekidu s ponavljanjem već postojećega. Kao i u studiji o Ujeviću iz prethodne cjeline, studija o Kamovu baca nova teorijska rasvjetljenja Kamovljeva moderniteta pred kojim književnopovijesne interpretacije uglavnom ostaju impotentne, dok analiza Šegedinova romana konkretno doprinosi nadgradnji i preusmjeravanju književnopovijesnih interpretacija ukazivanjem na složenosti autorovih pripovjednih postupaka. Studije o romanima Dubravke Ugrešić predstavljaju poseban doprinos čitanju autoričina opusa, kojem predstoje daljnje teorijske (re)valorizacije, ali i, slijedom zaključka u

analizi Ministarstva boli, promišljanju izazova postavljenog pred postjugoslavenske studije u odbacivanju neoliberalizma, nacionalizma, nostalgije i revizionizma na kojima počiva njihova matrica.

Četvrta cjelina sadrži dvije studije/rasprave: Figuralnost bez F/figure: o apstrakciji u Kniferovim meandrima i Deleuzeovoj estetici i Poredak razloga: Meillassouxov spekulativni realizam i njegovi kritičari. U prvoj studiji, u čijem su središtu meandri kao glavni motiv likovnog opusa Julija Knifera, raspravlja se s dvama teorijskim pogledima na besadržajnost umjetnikovih meandara: onom koji ih sagledava iz perspektive figurativnog slikarstva i onog koji samu sliku smatra svojim sadržajem, pri čemu ih ujedinjuje zaključak o suvremenom slikarstvu kao prijelazu s referencijalnosti na autoreferencijalnost ili kao reduckiji oblikotvornih postupaka. Rasprava se vodi s ciljem povezivanja figure i apstrakcije, dok se pojmom figuralnosti razdvajaju nizovi događaja i katastrofe. Naime, autor navodi jednu podudarnost i analogiju s književnošću. Prelazak Kniferova stvaralaštva iz jedne u drugu fazu odvija se paralelno s razvijanjem teze Gérarda Genettea u Figurama o suvremenoj književnosti, koja odbacuje klasičnu retoriku kako bi razvila svoju vlastitu, te se razmak između znakova i smisla više ne temelji na podjeli između uobičajene i pjesničke uporabe jezika, dok se pjesma, odlikovana stanjem, a ne formom, izdvaja usred, a ne izvan svakodnevnog jezika. Tako se događaj Kniferovih meandara ne mora nužno javljati uz bitku i katastrofu i ne mora nužno biti povezan sa zbivanjem. U drugoj studiji, napisanoj u koautorstvu s Antom Jerićem, raspravlja se s kritikama teze o nužnosti kontingencije Quentina Meillassouxa, suvremenoga filozofa čija je knjiga Poslije konačnosti: esej o nužnosti kontingencije deset godina nakon izvornog izdanja (2006.) prevedena i objavljena u Hrvatskoj (2016.). Argumentacije koautora razvijaju se s ciljem podjele kritika Meillassouxa na legitimne i nelegitimne, u obranu filozofove teze o nužnosti kontingencije, te s ciljem predlaganja teorijskoga koncepta spajanja kontingencije i nepromjenjivosti. Dok je apstrakcija i tema prve studije/rasprave, druga se rasprava bavi apstraktnom filozofskom problematikom. Time cjelina u krunskom poglavlju zadobiva apstraktno zaokruženje.

Premda bi naslov mogao navesti na tu pretpostavku, a što se razvidi iz prethodnoga prikaza, ova knjiga nema propedeutički karakter. Dapače, karakterizira je visok stupanj teorijske akribičnosti te visok stupanj (književno)teorijskoga metajezika, što je čini štivom za teorijski već informirano,

profesionalno čitateljstvo. Nepristupačnost autorova (meta)jezika i stila mogla bi se dvojako vrednovati: s jedne strane autor ni pod koju cijenu ne snižava diskurs i ne podcjenjuje kapacitet čitateljstva željnog i voljnog teorijskog informiranja ili: teorijskog misaonog nadgrađivanja; s druge strane navedeno je mjestimično rezultat (meta)jezične pretencioznosti ili jednostavno lošijega stila: čini se da više čitateljskog užitka proističe iz svladavanja teorijskih/misaonih komplikacija negoli konglomerata misli i stila kao značajke svakog pa i – autorova – akademskog pisanja. Kao i inače za radovima ovoga autora, za Preobrazbom književne teorije prvenstveno će posegnuti čitateljstvo koje ne osjeća nelagodu u suočavanju s težinom i tzv. invazivnošću teorije, budući da djelujemo u akademskoj kulturi koja, kako kaže Andrea Milanko u recentnom intervjuu, zazire od teorije. Zaključno, Mijatovićeve Preobrazbe književne teorije, koje se u dijelovima, osobito posljednjem, tek prividno odmiču od predmeta svoga bavljenja, sugeriraju i promiču razvoj apstraktnoga mišljenja, što i jeste cilj teorijskih preobrazbi i – autorova – djelovanja u humanistici i visokom obrazovanju općenito.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License